

Buitenlandse Zaken

Onderwijs en personeel in Duitsland

sbo

Sectorbestuur
Onderwijsarbeidsmarkt

Inhoudsopgave

Inleiding	5
1 Organisatie	6
1.1. Financiering	
1.2. Toezicht	
2 Onderwijssysteem	7
2.1 Voorschoolse kinderopvang	
2.2 Primair onderwijs	
2.3 Secundair onderwijs	
2.4 Tertiair onderwijs	
3 Onderwijspersoneel	10
3.1 Functies	
3.2 Arbeidvoorwaarden	
3.3 Training	
3.4 Waardering beroep	
3.5 Organisatiegraad	
4 Onderwijsarbeidsmarkt	12
4.1 Maatregelen en ideeën	
5 Deelstaten	13
5.1 Hamburg	
5.2 Noordrijn-Westfalen	
5.3 Brandenburg	
5.4 Baden-Württemberg	
6 Tot slot	14
Noten	15
Bronnen	15
Literatuur	
Websites	
Bijlage 1	18
Bijlage 2	19

Inleiding

Onderwijs krijgt de laatste jaren veel aandacht in Duitsland. De internationale vergelijking Pisa (*Programme for International Student Assessment*) heeft de Duitse regering min of meer wakker geschud: de Duitse leerlingen presteren slecht vergeleken met andere landen in Europa. Om de kwaliteit te verbeteren, kondigt de Duitse regering nu verschillende maatregelen aan. Het is echter een heel karwei om het Duitse onderwijssysteem, dat de laatste decennia niet wezenlijk is veranderd, te moderniseren.

De leraren worden vaak aangewezen als reden voor de slechte prestaties van de leerlingen. Het beroep leraar is mede daarom niet erg populair. Toch is er nog niet een groot lerarentekort, hoewel dat met de grote vergrijzing van het lerarenkorps niet lang meer kan duren.

In deze factsheet zal allereerst het Duitse onderwijssysteem, de leraar en de onderwijsarbeidsmarkt aan de orde komen. Vervolgens worden nog een viertal deelstaten toegelicht: Hamburg, Noordrijn-Westfalen, Brandenburg en Baden-Württemberg. Deze deelstaten zijn gekozen omdat ze deelnemen aan het OECD-project *Attracting, developing and retaining effective teachers*. Bovendien geven ze een beeld van de uiteenlopende situatie op de Duitse onderwijsarbeidsmarkt.

Duitsland is een federale staat met zestien deelstaten.¹ De oppervlakte is ruim 357.000 vierkante kilometer en er wonen 82 miljoen mensen. Ongeveer elf procent van de leerlingen is van allochtone afkomst.²

I Organisatie

De Duitse deelstaten zijn verantwoordelijk voor het onderwijsbeleid. Alle ministeries van onderwijs van de deelstaten komen regelmatig bijeen om het onderwijsbeleid af te stemmen (*Ständige Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland* of *Standing Conference of the Ministers of Education and Cultural Affairs*). Daarnaast overleggen de deelstaten met de federale overheid (*Bund-Länder Commission for Educational Planning and Research Promotion*).

Hervormingen

De afgelopen vijftien jaar is de Duitse samenleving onder meer door de hereniging wezenlijk veranderd en ook de komende jaren blijft de maatschappij in beweging. Het West-Duitse onderwijssysteem daarentegen is de afgelopen decennia weinig veranderd.

Wel is het onderwijs een belangrijk thema in het publieke debat geworden, hoewel dit voornamelijk wordt ingegeven door de achterblijvende prestaties van Duitse leerlingen vergeleken met omliggende landen (PISA-resultaten) en uit zorg over de ontwikkeling van de Duitse economie. In 1999 heeft de federale regering met de deelstaten besloten een Education Forum op te richten, waarin de ministers van onderwijs en afgevaardigden van de sociale partners, mensen uit het bedrijfsleven en studenten samenwerken. In 2002 heeft het forum een rapport gepubliceerd met aanbevelingen ter verbetering van het onderwijssysteem. Tegelijkertijd is de Bund-Länder Commission verschillende pilotprojecten gestart.

Er zijn nu zes onderwerpen geselecteerd waar de overheid zich op moet gaan concentreren:

- de nieuwe taken die de school in de veranderende maatschappij heeft gekregen;
- modernisering van de curricula en het lesgeven;
- recht op onderwijs: meer maatwerk bieden voor moeilijk lerende leerlingen en het versterken van het verplichte onderwijs;
- kwaliteit en effectiviteit van de scholen;
- integratie van allochtone leerlingen;
- professionalisering van leraren.³

1.1 Financiering

De deelstaten, gemeenten en de federale staat financieren het onderwijs, respectievelijk voor 66, 19 en 15 procent. De onderwijsuitgaven zijn de afgelopen jaren afgenomen van 6,4 procent van het BNP in 1975 naar 5,3 procent in 2000.⁴ In Nederland is deze terugval groter: van 8 procent van het BNP in 1975 naar 4,7 procent in 2000.⁵

Duitsland besteedt relatief veel van het onderwijsbudget aan personeelskosten, namelijk 82 procent, terwijl het OECD-gemiddelde op 74 procent ligt.

De deelstaten betalen de salarissen van de leraren, terwijl de gemeenten het ondersteunend personeel financieren. Er wordt in beperkte mate geëxperimenteerd met lumpsumfinanciering.

Ouders betalen alleen voor de voorschoolse opvang en het kleuteronderwijs, aangezien dit niet tot het verplichte onderwijs behoort. De rest van het onderwijs is gratis. Ook het tertiair onderwijs is gratis om zo iedereen een kans te geven te studeren. Dit systeem staat nu ter discussie, omdat het niet meer te financieren is. Bovendien ontstaat het verschil in kansen voor jongeren al veel eerder, in het secundair onderwijs. Studenten kunnen studiefinanciering krijgen, bestaand uit een lening en een gift.⁶

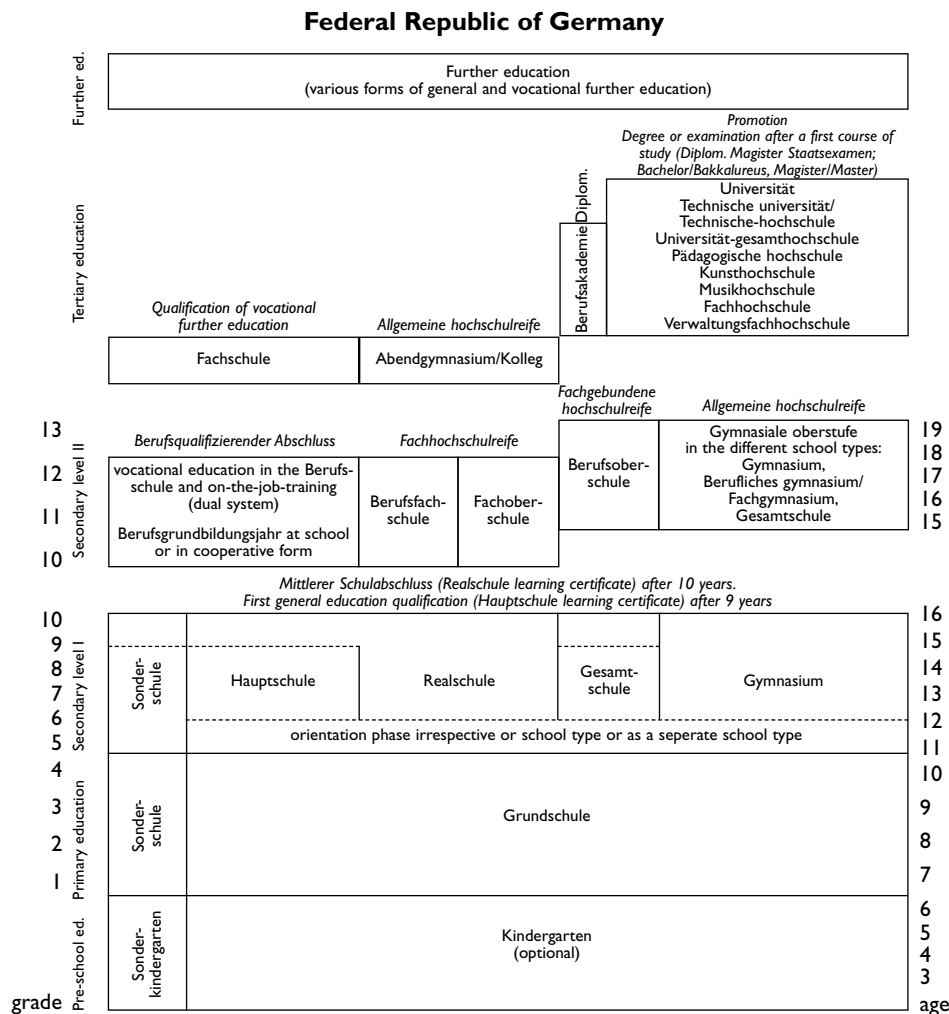
1.2 Toezicht

In iedere deelstaat is het ministerie van Onderwijs verantwoordelijk voor het toezicht op de scholen en geeft hier zelf invulling aan.

2 Onderwijssysteem

Aangezien de deelstaten zelf verantwoordelijk zijn voor het onderwijs, zijn er verschillen zowel tussen de deelstaten als tussen het oosten en het westen van het land. In alle deelstaten zijn de kinderen vanaf zes jaar leerplichtig. Ongeveer 95 procent van de scholen zijn zogenaamde *Halbtagschule*, dat wil zeggen dat het onderwijs tot 13.00 of 14.00 uur duurt. De bondsregering en de deelstaten hebben afgesproken dat de scholen vanaf het schooljaar 2004/2005 gaan omschakelen naar *Ganztagsschulen* (onderwijs tot 16.00 of 17.00 uur).⁷ Hiervoor zijn nog wel enige aanpassingen nodig. De deelstaten hebben in 2003 een gezamenlijk investeringsprogramma ondertekend: *Zukunft Bildung und Betreuung* (€ 4 miljard). Scholen mogen kiezen uit twee modellen: het gewone onderwijs voortzetten en 's middags een niet verplicht programma aanbieden óf de gehele dag verplicht stellen. In dit laatste model kan de extra schooltijd vooral worden besteed aan sport, kunstvakken, huiswerkbegeleiding, vrij te besteden tijd, keuzevakken en verdieping van de gewone vakken. Leraren moeten wel langer op school aanwezig zijn, maar kunnen in die tijd ook hun schoolwerk afronden. Pedagogen, jongerenwerkers en medewerkers van buiten de school zullen ook bijdragen in het nieuwe programma.⁸

Leerlingen met leerproblemen gaan naar een aparte school, de *Sonderschule*.

Published by: Secretariat of the Standing Conference of the Ministers of Education and Cultural Affairs of the Lander in the Federal republic of Germany, Documentation and Education information Service, Bonn, Germany, 2001

Figuur 1: Het onderwijssysteem van Duitsland

Bron: Attracting, developing and retaining effective teachers, country backgroundreport for the federal republic of Germany.

Onafhankelijke scholen

Ruim zes procent van de leerlingen volgt onderwijs op een onafhankelijke school (*Ergänzungsschule* of *Ersatzschule*). Deze scholen ontvangen lumpsumfinanciering of subsidies van de overheid om de kosten van het personeel, materiaal en de huisvesting te dekken. In het primair onderwijs zijn er voornamelijk scholen op levensbeschouwelijke basis en scholen met een bepaalde onderwijsideologie (*Rudolf Steiner Schulen*, *Freie Waldorfschulen*). In het voortgezet onderwijs zijn er *Ersatzschulen* en *Ergänzungsschulen*; laatstgenoemde scholen bieden vakken aan die niet in het reguliere onderwijs worden gegeven. Vaak zijn dit scholen voor beroepsonderwijs. De onafhankelijke scholen moeten toegankelijk zijn voor alle kinderen.

2.1 Voorschoolse kinderopvang

Kinderen worden vanaf drie jaar toegelaten op de kleuterscholen. Ouders moeten hiervoor wel een bijdrage betalen. De groepen bestaan uit leerlingen van verschillende leeftijden. Leerlingen die nog niet klaar zijn voor het primair onderwijs kunnen een extra jaar les volgen in de *Schulkindergarten* of *Vorklassen*, die door de kleuterschool of basisschool worden aangeboden.

2.2 Primair onderwijs

Vanaf zes jaar gaan de leerlingen naar de *Grundschule*, het primair onderwijs, dat de klassen 1 tot en met 4 omvat. In Berlijn en Brandenburg duurt deze school zes jaar. De leerlingen zitten in jaarklassen en krijgen in klas 1 en 2 les van een klassenleraar. In klas 3 en 4 geven verschillende vakleraren les. De leerlingen krijgen les in de volgende vakken: Duits, rekenen, *Sachunterricht* (zaakonderwijs, een voorbereiding op aardrijkskunde, natuurkunde en geschiedenis), tekenen, muziek, sport en handvaardigheid. De kinderen gaan automatisch over van klas 1 naar klas 2. Daarna moet de leerling een bepaald niveau halen.⁹

2.3 Secundair onderwijs

Na de *grundschule* gaan de leerlingen naar de onderbouw van het secundair onderwijs (10 tot 16 jaar). Meestal zitten ze eerst in een brugklas, de *Orientierungsstufe*, die soms op een aparte school kan zijn. De meeste deelstaten hebben een *Hauptschule* (vergelijkbaar met de mavo), *Realschule* (vergelijkbaar met de havo), *Gymnasium* en *Gesamtschule* (een scholengemeenschap van *Realschule*, *Hauptschule* en *Gymnasium*). Daarnaast zijn er diverse scholen die het onderwijs van de *Hauptschule* of *Realschule* combineren met andere vakken (*Mittelschule*, *Regelschule*, *Sekundarschule*, *Integrierte Haupt- und Realschule*). De bovenbouw van het secundair onderwijs volgt de leerling op de *Gymnasiale Oberstufe*, *Fachoberschule*, *Berufsoberschule*, *Berufsschule* of *Berufsfachschule*.

Onderbouw secundair onderwijs

De *Hauptschule* bestaat uit een basisvorming, die in de meeste gevallen van klas 5 tot en met 9 duurt. Naast vakken als Duits, Engels, wiskunde, aardrijkskunde, scheikunde en natuurkunde volgen de leerlingen ook beroepsonderwijs. Aan het eind van de *Hauptschule* krijgen de leerlingen een diploma, *Hauptschulabschluss*. Hierna kunnen de leerlingen een duaal traject in het leerlingwezen volgen of een extra jaar doen, door naar klas 10 te gaan, waarna ze toegelaten kunnen worden tot de *Fachoberschule* of, bij goede resultaten, tot de *Gymnasiale Oberstufe*. In de deelstaten in het westen is de *Hauptschule* veel bezocht, terwijl in de Oost-Duitse deelstaten veel minder leerlingen naar deze school gaan.¹⁰

De *Realschule* biedt een algemene opleiding aan en gaat dieper in op de stof dan de *Hauptschule*. Doorgaans zitten leerlingen van klas 5 tot en met 10 op deze school. Leerlingen kunnen vanaf klas 7 keuzevakken volgen. Na het met succes afronden van de *Realschule* kunnen de leerlingen naar een beroepsgerichte opleiding of het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs.

Op het Gymnasium krijgen de leerlingen een intensieve algemene opleiding, die zowel de onderbouw als de bovenbouw van het secundair onderwijs omvat (klas 5 tot en met 13). Er zijn ook scholengemeenschappen waarin alle drie schooltypes vertegenwoordigd zijn. Leerlingen kunnen doorstromen naar een ander schooltype.

Bovenbouw secundair onderwijs

Via de Gymnasiale Oberstufe kunnen de leerlingen in de meeste deelstaten het diploma behalen dat toegang geeft tot het hoger onderwijs, *Allgemeine Hochschulreife*. Leerlingen volgen algemene basisvakken en kiezen daarnaast twee vakken die de stof intensiever behandelen.

Op de Berufsfachschule, Fachoberschule, Berufliches Gymnasium (Fachgymnasium), Berufsoberschule en Fachschule volgen leerlingen beroepsonderwijs. Ongeveer tweederde van de Duitse jongeren volgt duaal beroepsonderwijs.¹¹

School	Aantal leerlingen
<i>Primair onderwijs</i>	<i>3.211.299</i>
<i>Secundair onderwijs: onderbouw totaal</i>	<i>4.197.013</i>
Orientierungsstufe	387.365
Hauptschulen	1.115.646
Scholen met zowel Hauptschule als Realschule	440.515
Realschulen	1.277.468
Gymnasien	470.401
Integrierte Gesamtschule	470.401
Freie Waldorfschulen	35.217
<i>Secundair Onderwijs: bovenbouw totaal</i>	<i>728.902</i>
Gymnasien	655.834
Integrierte Gesamtschulen	60.719
Freie Waldorfschulen	12.349
<i>Beroepsonderwijs totaal</i>	<i>2.674.187</i>
Berufsschulen parttime	1.802.688
Berufsschulen fulltime	96.582
Berufsfachschulen	425.429
Fachoberschulen	99.488
Berufliche Gymnasium	102.596
Fachschule	147.404

Tabel 1: Aantal leerlingen in het primair en secundair onderwijs per schooltype, 2001

Bon: Statistische Beroffentlichungen der Kultusministerkonferenz, No. 164, 2002

2.4 Tertiair onderwijs

In 2002 waren er 345 instellingen voor hoger onderwijs in Duitsland: 183 hogescholen (*Fachhochschulen*), 92 universiteiten en 46 kunstacademies en conservatoria.

Om toegelaten te worden tot het tertiair onderwijs moet de student de *Allgemeine Hochschulreife* of de *fachgebundene Hochschulreife* hebben gehaald. Na de vier- tot vijfjarige studie behaalt de student het *Diplom*, *Magitor* of *Staatsexamen*. De meeste studenten doen er echter langer over, hetgeen door het ontbreken van regels over een maximaal aantal studiejaren ook niet wordt ontmoedigd.¹²

Lerarenopleiding

Iedere deelstaat is zelf verantwoordelijk voor de lerarenopleiding. Voor ieder schooltype is er een aparte lerarenopleiding. Als een leraar eenmaal voor een type onderwijs kiest, is het moeilijk om nog in een andere onderwijssector te gaan werken. Wel kan de leraar in een andere deelstaat gaan werken, maar dan nog altijd binnen dezelfde onderwijssector.

Alle studenten die de Hochschulreife hebben gehaald worden toegelaten tot de lerarenopleiding op universiteiten en hogescholen. Er zijn zes verschillende carrièremogelijkheden met daarbij horende opleidingen:

- leraar primair onderwijs;
- leraar primair onderwijs en onderbouw secundair onderwijs;
- leraar onderbouw secundair onderwijs;
- leraar algemene vakken bovenbouw secundair onderwijs en gymnasium;
- leraar beroepsgerichte vakken bovenbouw secundair onderwijs;
- leraar speciaal onderwijs.

Alle opleidingen bestaan uit een algemeen gedeelte variërend van drie à vier jaar voor leraren in het primair onderwijs tot vier à zes jaar voor leraren van de bovenbouw in het secundair onderwijs. De student wordt opgeleid om les te geven in minstens twee vakken en krijgt daarnaast onderwijskunde en psychologie. Daarna volgt de student twee jaar praktische pedagogische training, inclusief praktijkstages, waarvoor de student een traineesalaris ontvangt. De opleiding wordt afgesloten met een staatsexamen (*zweites Staatsexamen*) waarna de leraar een sollicitatie kan richten tot het ministerie van Onderwijs van de deelstaat. De leraar wordt vervolgens op een school met een vacature geplaatst.¹³

3 Onderwijspersoneel

In 2001 waren er ongeveer 885.000 leraren in dienst, waarvan ruim 56 procent fulltime, 33 procent parttime en bijna 11 procent op uurbasis. Bijna 62 procent van alle leraren is vrouw (83 procent op de basisscholen en 73 procent in het speciaal onderwijs) en ongeveer 45 procent van de vrouwelijke leraren werkt parttime. In bijlage twee is de verdeling van de leraren over de diverse scholen weergegeven.

Er zijn wel verschillen tussen oost en west: zo is in het oosten 38 procent van de leraren ouder dan 50, terwijl dat percentage in het westen met 7 procent hoger ligt.¹⁴

3.1 Functies

In Duitsland zijn er weinig carrièreperspectieven voor leraren. Er wordt in beperkte mate gebruik gemaakt van onderwijsassistenten, maar de conciërge heeft wel een meer ondersteunende rol dan in Nederland.

Functies:

- *Lehrer Primarstufe*: leraar primair onderwijs;
- *Lehrer Sekundarstufe I*: leraar onderbouw secundair onderwijs;
- *Lehrer Sekundarstufe II*: leraar bovenbouw secundair onderwijs;
- *Schulleiter*: schoolleider: moet ouder zijn dan veertig en een opleiding voor het desbetreffende schooltype hebben;
- *Schulpsychologist*: psycholoog.

Leraren solliciteren via het ministerie van Onderwijs in hun deelstaat of worden via de desbetreffende onderwijsinspectie geplaatst op een school. In sommige deelstaten is het mogelijk om direct bij de school te solliciteren.¹⁵

3.2 Arbeidsvoorwaarden

Leraren in de voormalige *Bundesrepublik Deutschland* (BRD) zijn ambtenaren voor het leven, in dienst van de deelstaat. De carrière van ambtenaren is opgebouwd uit vier niveaus: *lower service*, *clerical service*, *higher service* en *senior service*. Leraren die lesgeven op de *Grundschule*, *Hauptschule*, *Realschule* en *Sonderschule* vallen onder de *higher service* en leraren op het *Gymnasium* en in het de beroepsonderwijs onder *senior service*. De salariering is geregeld in de federale richtlijnen voor ambtenaren: elke twee jaar stijgt de leraar een trede op de salarisschaal en op 45 tot 50 jarige leeftijd ontvangt de leraar het maximale salaris. Naast het gewone salaris zijn er toelagen voor extra taken, levensonderhoud, getrouwde leraren en leraren met kinderen. Startende leraren hebben een proeftijd van tweeënehalf tot drie jaar, waarna ze voor het leven worden aangenomen. Leraren kunnen een aanvraag indienen om naar een andere school te gaan.

In de deelstaten in de voormalige *Deutsche Demokratische Republik* (DDR) zijn leraren in dienst als gewone werknemers. Zij zijn niet voor het leven benoemd, maar hebben wel dezelfde salarisvoorwaarden als de leraren in de westerse deelstaten. Leraren met een (tijdelijk) contract kunnen niet worden ontslagen als ze langer dan vijftien jaar in dienst zijn en ouder dan 40 zijn.

Sinds kort hebben de deelstaten de scholen de mogelijkheid gegeven in sommige gevallen zelf hun personeel te werven.

Leraren geven jaarlijks 188 dagen les. In sommige deelstaten staan de leraren ook om de week op zaterdag voor de klas en geven zij 208 dagen onderwijs. De pensioengerechtigde leeftijd is 65 jaar, maar gemiddeld stoppen de leraren met 59 jaar. Gepensioneerden ontvangen afhankelijk van het aantal gewerkte jaren maximaal 71,75 procent van het laatstverdiende salaris.¹⁶

3.3 Training

De deelstaten bepalen in welke mate leraren verdere training moeten volgen. In alle deelstaten zijn *In Service Training Institutions* opgericht die een divers en breed aanbod van trainingen hebben. Daarnaast kunnen scholen ook binnen de school opleiden al dan niet in samenwerking met de *In Service Training Institutions* of met andere scholen.

3.4 Waardering beroep

Het beroep leraar staat in de maatschappij vanwege het salaris en de sociale status niet goed bekend. Leraren worden door het publiek geportretteerd als oud en initiatief-arm en bovendien mede schuldig aan de problemen die er in het onderwijs bestaan.

Leraren zelf ervaren een grote werkdruk, ze hebben behoefte aan meer ondersteuning van niet-onderwijsgevend personeel.¹⁷

3.5 Organisatiegraad

De meeste leraren hebben zich aangesloten bij diverse bonden en organisaties:

- *Gewerkschaft Erziehung und Wissenschaft (GEW)*;
- *Deutschen Philologenverband*;
- *Bundesverband der Lehrer an Wirtschaftsschulen*;
- *Verband Bildung und Erziehung*.

Daarnaast is er de *Lehrerconferenz*, een organisatie van leraren die ondersteuning en begeleiding biedt en beslissingen neemt over lesmateriaal en onderwijs.

4 Onderwijsarbeidsmarkt

Na 1945 was er eerst een groot tekort aan leraren op de Duitse onderwijsarbeidsmarkt, gevolgd door een overschot en sinds midden jaren negentig zijn er weer enige tekorten ontstaan.

De geboortecijfers nemen in alle Duitse deelstaten al sinds de jaren zestig af, maar vooral in de Oost-Duitse deelstaten is het geboortecijfer sinds de val van de muur enorm gedaald. De West-Duitse deelstaten onderhouden niet zulke grote problemen van de terugval van het aantal leerlingen als de Oost-Duitse. Hier waren ruim drie miljoen leerlingen in de jaren negentig en aan het eind van dit decennium zullen er slechts 1.7 miljoen over zijn. Veel scholen moeten dus inkrimpen of zelfs sluiten.

In de Oost-Duitse deelstaten is hierdoor de afgelopen jaren een overschot aan leraren ontstaan.¹⁸

De fases van tekorten en overschotten op de onderwijsarbeidsmarkt zijn in het oosten en westen van Duitsland hetzelfde; alleen zitten de twee delen van het land niet tegelijkertijd in dezelfde fase.

Als een leraar eenmaal in dienst is, verlaat hij het beroep niet meer omdat het in het Duitse systeem erg moeilijk is om een ander beroep te gaan uitoefenen. In Duitsland speelt dan ook niet zo zeer het behoud van leraren een rol, als wel het behoud van de motivatie van de leraren.

Daarnaast speelt de leeftijd van de leraren een grote rol bij de te verwachten tekorten: de Duitse leraren behoren tot de gemiddeld het oudste leraren (45 procent van de leraren in het primair onderwijs, 50 procent van de leraren in de onderbouw van het secundair onderwijs en 37 procent in de bovenbouw is ouder dan 49¹⁹). In de komende tien jaar zal twintig procent van de leraren met pensioen gaan. De Kultusministerkonferenz verwacht dat er in de periode 2002 - 2015 371.000 leraren nodig zullen zijn terwijl er zo'n 297.000 leraren van de opleiding zullen komen. Er zal vooral een tekort aan leraren in de exacte vakken ontstaan.²⁰

4.1 Maatregelen en ideeën om lerarentekort aan te pakken

Duitsland heeft nog niet veel maatregelen ontwikkeld. De ministers van onderwijs hebben een gezamenlijk onderzoek gedaan naar de verwachtingen tot 2012.

Het is makkelijk gemaakt om als zij-instromer aan de slag te gaan (2,7 procent van alle aanstellingen in 2001 waren zij-instromers). Verder hebben de deelstaten in 2001 een verdrag gesloten waarmee het makkelijker is geworden voor een leraar om buiten de eigen deelstaat te gaan werken. Als er echter een overschot aan leraren is in een deelstaat, hebben de eigen leraren in de praktijk meer kans op een baan.

Ten slotte bereidt de Ständige Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland een landelijke campagne voor om het beeld van het beroep leraar te verbeteren. De imagocampagne *Use your Head. Teach.* uit het Verenigd Koninkrijk staat hiervoor model.²¹

5 Deelstaten

5.1 Hamburg

Hamburg is een kleine deelstaat (1,7 miljoen inwoners in 2002). Sinds 1990 neemt het geboortecijfer weer toe. De werkloosheid is groot, 10 procent in 2003 en vooral allochtonen (14,7 procent van de bevolking is van buitenlandse afkomst) hebben moeite met het vinden van een baan.

In Hamburg is geen echt tekort aan leraren, hoewel er wel een tekort is aan leraren in bepaalde vakken, zoals Latijn, Spaans en scheikunde. Gezien het afnemend aantal studenten voor leraar beroepsonderwijs en de vergrijzing van leraren in het beroepsonderwijs, wordt er wel een tekort aan leraren in deze sector verwacht.

In Hamburg is slechts twintig procent van alle leraren jonger dan veertig en maar liefst 31 procent van de leraren is ouder dan 55 jaar. De gemiddelde leeftijd van een leraar is 49,2 jaar.

De *Hamburg Commission for Teaching Training* heeft een aantal hervormingen voor de lerarenopleiding aanbevolen. Een aantal hiervan wordt al geïmplementeerd. De belangrijkste wijzigingen zijn basiscurricula voor de lerarenopleiding, nieuwe vakken, betere introductiefase, een nieuw examensysteem en de introductie van het puntensysteem.

Er zijn geen specifieke maatregelen ingevoerd om leraren te behouden, aangezien dat geen probleem is.²²

5.2 Noordrijn-Westfalen

In Noordrijn-Westfalen wonen ruim 18 miljoen inwoners, dat is bijna een vierde van de Duitse bevolking.

De opleiding voor leraren is er als volgt opgebouwd: allereerst een algemene fase waarin de student twee of drie vakken volgt aan de universiteit en vervolgens een praktijkfase met stages op scholen en les op speciale opleidingsinstellingen. Na het afronden van de opleiding is de leraar bevoegd om les te geven in de twee of drie gekozen vakken.

Scholen zetten hun vacatures op een internetsite die de deelstaat beschikbaar heeft gesteld. De school zelf selecteert kandidaten en bij deze selectie wordt vooral gelet op de studieresultaten. Leraren hebben weinig mogelijkheid tot promotie, slechts leraren op het *Gymnasium* en *Berufskolleg* kunnen na verloop van tijd in een hogere functie werken. Dit is afhankelijk van het aantal jaren dat de leraar in dienst is en of er een functie vrijkomt.

De scholen voor primair onderwijs hebben geen moeite om leraren te vinden, maar kampen wel met een tekort aan mannen; slechts vijf procent van de mannelijke studenten wil leraar in het basisonderwijs worden. Noordrijn-Westfalen kent een groot tekort aan leraren in exacte vakken, terwijl leraren met de vakcombinatie geschiedenis-Duits of geschiedenis-aardrijkskunde geen baan kunnen vinden. Er is ook een groot tekort aan leraren voor de Hauptschulen. In februari 2003 was bijna de helft van de leraren op de Hauptschulen niet in het bezit van het juiste diploma (zweites Staatsexamen). Ook op de Berufskollegs is een permanent tekort aan leraren.

Weinig leraren verlaten het beroep wegens andere redenen dan pensioen; wel zijn veel leraren tijdelijk uitgeschakeld vanwege een burnout. Scholen proberen dit te voorkomen door leraren trainingen aan te bieden en meer vrije tijd in de roosters op te nemen.²³

5.4 Brandenburg

In Brandenburg wonen 2,6 miljoen mensen. Vooral de drastische terugloop in het aantal leerlingen zal de komende jaren een groot probleem opleveren. Verwacht wordt dat het leerlingenaantal tussen 1997 en

2020 bijna zal halveren van 470.000 naar 240.000 leerlingen. Daarnaast is het bewaken van de kwaliteit van de leraren een aandachtspunt voor de deelstaat.

Er zijn vier instellingen voor de lerarenopleiding en zij werven jaarlijks gezamenlijk studenten. In 2002 waren er 26.284 leraren in dienst met een gemiddelde leeftijd van 46,6 jaar, waarvan 77 procent vrouw was. De meeste leraren hebben een parttime baan. Sinds 1994 zijn alle leraren die in dienst komen ambtenaar. Leraren primair onderwijs geven 28 uur per week les, leraren in de onderbouw secundair onderwijs en speciaal onderwijs staan 16 uur per week voor de klas en leraren bovenbouw secundair onderwijs geven 26 uur per week les. Leraren ouder dan zestig jaar komen in aanmerking voor een reductie van het aantal lessen. Sinds de hereniging van Duitsland zijn er grote demografische veranderingen in Brandenburg; het geboortecijfer neemt af en veel jongeren verhuizen naar het westen van Duitsland. Tot 2010 heeft Brandenburg voldoende leraren. Daarna ontstaat er een groot tekort aangezien er dan veel leraren met pensioen gaan. Op dit moment komen er jaarlijks 450 vacatures vrij en om de toekomstige problemen te voorkomen moeten jaarlijks 650 nieuwe leraren instromen. Nu al kiezen te weinig studenten voor de lerarenopleiding.²⁴

5.4 Baden-Württemberg

In Baden-Württemberg wonen 10,6 miljoen mensen. Scholen hebben veel ruimte om hun eigen lessen in te vullen: tweederde van het onderwijs ligt vast in het curriculum en de rest mag de school zelf bepalen. In 2002 waren 112.664 leraren werkzaam op de openbare scholen. Leraren werken 41 uur per week, net als andere ambtenaren. Zij staan hiervan 24 tot 28 uur voor de klas.

Er is geen lerarentekort, maar de situatie in het beroepsonderwijs is niet helemaal evenwichtig. De vraag naar leraren zal in Baden-Württemberg naar verwachting blijven toenemen tot 2012. De vraag wordt gecreëerd door een toename van het aantal leerlingen tot 2005 en het grote aantal leraren dat de komende jaren met pensioen zal gaan.

Om ook op de lange termijn voldoende leraren te hebben zijn er verschillende initiatieven ontplooid:

- betere arbeidsvoorwaarden door het creëren van 5.500 nieuwe lerarenbanen (werkdrukvermindering);
- meer studenten tot de opleiding toelaten;
- er is een nieuwe opleiding opgezet aan de universiteit voor leraren beroepsonderwijs;
- zij-instroom in het beroepsonderwijs (afgestudeerden van de Fachhochschulen);
- de numerus clausus voor leraren is opgeheven.

Daarnaast heeft de deelstaat het mogelijk gemaakt om leraren in een tekortvak makkelijker te laten doormen naar een ander schooltype.

Baden-Württemberg besteedt veel aandacht aan de kwaliteit van leraren. De voortgang van startende leraren wordt goed bijgehouden, maar ook daarna volgt iedere vijf jaar een rapportage over het functioneren van de leraar.²⁵

6 Tot Slot

De komende jaren zullen er veel veranderingen in het Duitse onderwijs en met betrekking tot het beroep leraar gaan plaatsvinden. In de deelstaten en in de Ständige Konferenz der Kultusminister der Länder in der Bundesrepublik Deutschland is de discussie over het hervormen van de lerarenopleiding in volle gang. Ook zal de professionele ontwikkeling van leraren in de toekomst meer aandacht krijgen.

september 2004

Noten

- 1 Baden-Wuerttemberg, Bayern, Berlin, Brandenburg, Bremen, Hamburg, Hessen, Mecklenburg-Vorpommern, Niedersachsen, Nordrhein-Westfalen, Rheinland-Pfalz, Saarland, Sachsen, Sachsen-Anhalt, Schleswig-Holstein en Thuringen.
- 2 CIA World Factbook, Germany.
- 3 Attracting, developing and retaining effective teachers, country backgroundreport for the Federal Republic of Germany.
- 4 Attracting, developing and retaining effective teachers, country backgroundreport for the Federal Republic of Germany.
- 5 Onderwijs in beweging; enige opmerkingen over veranderingen in het Nederlandse onderwijs gedurende het laatste kwart van de twintigste eeuw, J.M.G. Leune.
- 6 Attracting, developing and retaining effective teachers, supplement to the Country Background report for the Federal Republic of Germany.
- 7 Pressemitteilung 96/2004: Größtes deutsches Schulprogramm bundesweit ein Erfolg, BMBF-Pressemitteilung, Berlin, 2004.
- 8 Ganztagschulen. Zeit für mehr, Bundesministerium für Bildung und Forschung.
- 9 International Bureau of Education, World data on education, Country Basic Data Germany, 2003.
- 10 Attracting, developing and retaining effective teachers, supplement to the Country Background report for the Federal Republic of Germany.
- 11 The Education System in the Federal Republic of Germany, Eurydice, Bonn 2003.
- 12 The Education System in the Federal Republic of Germany, Eurydice, Bonn 2003.
- 13 Krueger, M. (2003) The System of Teacher Education in Germany.
- 14 Attracting, developing and retaining effective teachers, country backgroundreport for the Federal Republic of Germany.
- 15 <http://www.austausch.nl/download/vademecum.pdf>.
- 16 The Education System in the Federal Republic of Germany, Eurydice, Bonn 2003.
- 17 Attracting, developing and retaining effective teachers, the Country Background report for the Federal Republic of Germany.
- 18 Attracting, developing and retaining effective teachers, supplement to the Country Background report for the Federal Republic of Germany.
- 19 OECD, Education at a Glance, 2003, cijfers gelden voor 2001.
- 20 Statistische Veröffentlichungen der Kultusministerkonferenz, Lehreinstellungsbedarf und -angebot in der Bundesrepublik Deutschland Modellrechnung 2002 - 2015, nr. 169, September 2003.
- 21 <http://www.useyourheadteach.gov.uk/>.
- 22 Attracting, developing and retaining effective teachers, Free and Hanseatic city of Hamburg, August 2003.
- 23 Attracting, developing and retaining effective teachers, North Rhine-Westphalia, August 2003.
- 24 Training, employment and career support of teachers in the state of Brandenburg, Ministerium für Bildung, Jugend und Sport, 1 september 2003.
- 25 Attracting, developing and retaining effective teacher, Baden-Württemberg Country Background Report, juli 2003.

Bronnen

Literatuur:

CHEPS (2003) *Higher education in Germany*, higher education monitor, Jeroen Huisman.

Eurydice (2003), Key topics in education in Europe, Volume 3, The teaching profession in Europe: Profile, trends and concerns, report I, *Initial training and transition to working life*, Brussels: European Commission.

Eurydice (2003), Key topics in education in Europe, Volume 3, The teaching profession in Europe: Profile, trends and concerns, report II, *Supply and demand*, Brussels: European Commission.

Eurydice (2003), Key topics in education in Europe, Volume 3, The teaching profession in Europe: Profile, trends and concerns, report III, *Working conditions and pay*, Brussels: European Commission.

Eurydice (2004), Key topics in education in Europe, Volume 3, The teaching profession in Europe: Profile, trends and concerns, report IV, *Keeping teaching attractive for the 21st century*, Brussels.

Free and Hanseatic City of Hamburg (2003) *Attracting, developing and retaining effective teachers, report to the OECD as Part of the National Background Report*.

Gewerkschaft Erziehung und Wissenschaft (2003) *Response to the OECD study Attracting, developing and retaining effective teachers.*

Krueger, M. (2003) *The system of Teacher Education in Germany*, <http://omiros.nurs.uoa.gr/entep/entep-doc/docs/nationalreports/germany.doc>.

Kultusministerkonferenz (2003) *Lehrereinstellungsbedarf und -angebot in der Bundesrepublik Deutschland. Modellrechnung 2002-2015*, Statistische Veröffentlichungen der Kultusministerkonferenz, Dokumentation Nr. 169.

Kultusministerkonferenz (2003) *The Education System in the Federal Republic of Germany 2002*, Bonn.

Kultusministerkonferenz (2003) *Attracting, developing and retaining effective teachers, country background-report for the federal republic of Germany.*

Kultusministerkonferenz (2003) *Attracting, developing and retaining effective teachers, supplement to the country backgroundreport for the federal republic of Germany.*

Ministerium für Kultus, Jugend und Sport Baden-Württemberg (2003) *Attracting, developing and retaining effective teachers, Baden-Württemberg country backgroundreport.*

Ministerium für Bildung, Jugend und Sport Brandenburg (2003) *Training, employment and career support of teachers in the state of Brandenburg, report to the OECD as Part of the National Background Report.*

Ministry of Schools, Youth and Children (2003) *Attracting, developing and retaining effective teachers, state supplement for the CBR Germany, North Rhine-Westphalia.*

Leune, JMG, (1999) *Onderwijs in beweging: enige opmerkingen over veranderingen in het Nederlandse onderwijs gedurende het laatste kwart van de twintigste eeuw.*

OECD (2003), *Education at a Glance, OECD Indicators*, Parijs.

OECD (2002), *Education Policy Analysis*, Parijs.

OECD (2003), *Education Policy Analysis*, Parijs.

Pressemitteilung 96/2004: *Größtes deutsches Schulprogramm bundesweit ein Erfolg*, BMBF-Pressemitteilung, Berlin, 2004.

UNESCO (2003) *World data on education, Germany*, V ed.

Websites

Overheid

Kultusminister Konferenz → <http://www.kmk.org/>

Bundesministerium für Bildung und Forschung → <http://www.bmbf.de/>

Links naar de Kultus- en Wissenschaftsministerien der Länder → <http://www.kmk.org/aufg-org/adr/adr-min.htm>

Onderwijs

Ganztagsschulen → <http://www.ganztagsschulen.org/>

Vademecum voor Nederlands Duitse schoolcontacten → <http://www.austausch.nl/download/vademecum.pdf>

Deutscher Bildungsserver → <http://www.eduserver.de/>

Qualitätsverbesserung in Schulen und Schulsystemen → <http://www.blk-quiss.de/>

Onderwijslinks → <http://www.schule.dk/>

Vakbonden

Verband Bildung und Erziehung (VBE) → <http://www.vbe.de/html>

Deutscher Lehrerverband → <http://www.lehrerverband.de/>

leraren

Ticket in die zukunft - campagne → <http://www.ticket-in-die-zukunft.de/>

Lehrerbildung → <http://www.lehrerbildung.de/>

Deutscher Verein zur Förderung der Lehrerinnen- und Lehrerfortbildung → <http://nibis.ni.schule.de/~dvlfb/index.html>

Hauptschullehrer → <http://www.hauptschullehrer.de/index2.html>

4 Teachers → <http://www.4teachers.de/>

Bijlage I: Het onderwijs en de leraar in Duitsland – vergeleken met Nederland

		Duitsland	Nederland
Jaarsalaris: start – na 15 jr – eind, in US\$, geïndexeerd volgens PPS ¹	primair onderwijs secundair onderwijs	38.412 – 46.459 – 49.839 39.835 – 49.053 – 51.210 (o) 43.100 – 52.839 – 55.210 (b)	27.464 – 32.750 – 39.645 28.498 – 35.055 – 43.552(o) 28.773 – 48.889 – 57.808(b)
Verhouding salaris na 15 jaar tot BBP per inwoner	primair onderwijs secundair onderwijs	1,75 1,84 (o), 1,99 (b)	1,14 1,22 , 1,70 (b)
Opleidingseisen	primair onderwijs secundair onderwijs	6 verschillende opleidingen, 3 tot 6 jaar, vervolgens 2 jaar praktijk	pabo (4 jaar) 2e graads: hbo-lerarenopl. 1e graads hbo-lerarenopl. wo: master (4jr) plus aanvullende lerarenopl (1 jr)
Leeftijdopbouw: percentage ouder dan 49	primair onderwijs secundair onderwijs	44,9 50,5 (o) , 37,2 (b)	23,2 37,1
Percentage vrouwen in 2002	primair onderwijs secundair onderwijs (b)	82 59,2 (o), 40,2 (b)	77,6 41,1
Percentage afgestudeerde leraren dat niet voor vak kiest			10 procent (pabo) 36 (nlo/ulo) (2000)
Aantal lesuren	primair onderwijs secundair onderwijs	784 735 (o), 684 (b)	930 867
Totaal aantal werkuren	primair onderwijs secundair onderwijs	1708 1708	1559 1659
Aantal werkweken		40	40
Aantal lesdagen		188	
Aantal leerlingen per klas	primair onderwijs secundair onderwijs	22,4 24,6	24
Aantal leerlingen per fulltime medewerker	primair onderwijs secundair onderwijs	19,4 15,2	17,2 17,1
Jaarlijkse uitgaven per leerling, US \$, 2000	primair onderwijs secundair onderwijs	4198 6826	4325 5912
Bekostiging onderwijs, percentage BNP		5,3	4,7
Onderwijs als percentage van de totale uitgaven		9,9	10,7
Leerplicht		6-18	5-17
Zij-instroom		ja	ja

Bron: Education at a Glance 2003

Toelichting o: onderbouw

b: bovenbouw

¹ PPP: Purchasing Power Parity, dit houdt in dat de lonen naar verhouding zijn omgerekend.

Bijlage 2: Percentage en totaal aantal leraren in het primair en secundair onderwijs

School	Percentage	Totaal aantal fte
Primair onderwijs	23,3	159.935
Onderbouw secundair onderwijs	46,9	321.608
Bovenbouw secundair onderwijs	8,5	58.625
Beroepsonderwijs	21,3	146.243
Totaal	100	686.411
<i>Onderbouw secundair onderwijs</i>		
Orientierungsstufe	3,3	22.707
Hauptschulen	10,8	74.177
Scholen met zowel Hauptschule als Realschule	4,4	29.957
Realschulen	9,9	67.788
Gymnasien	13,3	91.379
Integrierte Gesamtschule	4,8	33.111
Freie Waldorfschulen	0,4	2.489
<i>Bovenbouw secundair onderwijs</i>		
Gymnasien	7,6	52.476
Integrierte Gesamtschulen	0,7	5.049
Freie Waldorfschulen	0,2	1.100
<i>Beroepsonderwijs</i>		
Berufsschulen parttime	6,8	47.146
Berufsschulen fulltime	6,9	46.592
Berufsfachschulen	4,4	30.477
Fachoberschulen	0,8	5.338
Berufliche Gymnasium	1,1	7.719
Fachschule	1,3	8.971

Bron: The Education System in the Federal Republic of Germany, Eurydice, Bonn 2003